

AQRAR İSLAHATLAR VƏ ELMİ-TEKNİKİ NƏİLİYYƏTLƏR

C.Q. NURİYEV

AMEA İnsan Hüquqları İnstitutunun doktorantı

Aqrar iqtisadiyyatın bütün sahələrində davamlı iqtisadi artıma keçid elm və texnikanın nailiyyətlərindən istifadəni, yüksək texnologiyanın tətbiqini, ASK elmi-texniki sahəsinin bütün subyektlərinin elmi-texniki fəaliyyətinin aktivləşməsinə stimullaşdırmadan mümkün deyildir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, elmi-texniki tərəqqi milli iqtisadiyyatın inkişafına həm makro, həm də mikro səviyyədə səmərəli sosial-iqtisadi dəyişikliklərin yeganə real əsasıdır. Öz iqtisadiyyatının gələcək inkişaf yolunu təmin etməyə qadir olmayan ölkələr dünya iqtisadi birliyində müstəqil subyekt kimi mövcud ola bilməz. Respublikamız hələ də qorunub saxlanılan elmi-texniki potensialına, yüksək inkişaf etmiş aqrar elmin tarixi ənənələrinə görə bir çox ölkələrdən fərqlənir ki, bu da müasir şəraitdə yüksək strateji resursları göstərir. Odur ki, iqtisadi böhran şəraitində ölkəmizin aqrar iqtisadiyyatını bazar münasibətlərinə keçirmək cəhdi kənd təsərrüfatı sahəsində və ASK-nın digər sahələrində ən müasir elmi işlərin istifadəsi hüququ uğrunda rəqabət mübarizəsinin meydana çıxmasına, kənd təsərrüfatının restruktizasiyası probleminin həllinə aqrar elmin cəlb edilməsinə, elmi-texniki fəaliyyətin aktivləşməsinə obyektiv kömək etməlidir. Məhz belə vəziyyət iqtisadiyyatın böhranlı vəziyyətini yaşamış və yaşayan bütün ölkələr üçün xarakterikdir. Lakin Azərbaycan Respublikasında vəziyyət tamamilə başqadır: ASK sahəsində elmin və elmin tətbiqinin xroniki formalaşan qiymətləndirilməməsi əhəmiyyətli dərəcədə, çoxlu miqdarda istehsal olunan elmi-texniki məhsulların tələb olunmamasına, elm və texnikanın inkişafında müəyyən durğunluğa, aqrar elmin nüfuzunun itməsinə, ASK sahələrində elmi-texniki tərəqqinin sürətinin zəifləməsinə gətirib çıxarır.

Məlum olduğu kimi, elmi-texniki məhsullara tələb və təklif, kənd təsərrüfatında və ASK-nın digər sahələrində əmtəə istehsalçıları tərəfindən onlara olan maraqla və bu tələbatın elmi müəssisələrin və müvafiq təşkilatların gücü ilə ödənilməsinin mümkünlüyü ilə təyin edilir. Göründüyü kimi, bazar münasibətləri şəraitində fəaliyyət göstərməsi nəticəsində həmin məhsul növlərinə tələb və təklifin maksimal balanslaşdırıla bildiyi elmi-texniki məhsul bazarını necə formalaşdırmaq haqqında dəqiq təsəvvürə malik olmaq lazımdır.

ASK-da elmi-texniki məhsulların bazarının sxemi və elmi əsaslarının işlənilib hazırlanması, onun formalaşması və fəaliyyət göstərməsi qanunauyğunluğu və üstünlüyü son vaxtlar aqrar elmin ən vacib vəzifələrindən biri kimi qabağa çıxır. Elmi-tədqiqat institutlarında bu sahədə aparılan tədqiqatlar ASK-da elmi-texniki məhsullar bazarının formalaşması və fəaliyyət göstərməsi konsepsiyasını formalaşdırmağa imkan verir.

Məlum olduğu kimi, elmi-texniki nailiyyətlər elm sahəsində işlənilib hazırlanan, müəyyən elmi məhsullar vasitəsi ilə istehsalat şəraitində həyata keçirilir. Elmi-texniki məhsulların strukturu son dərəcə çoxcəhətlidir. Bu hər şeydən əvvəl mükəmməl istehsal texnologiyası, kənd tə-

sərrüfat məhsullarının saxlanması və emalı, həmçinin bitkiçilikdə və heyvandarlıqda ən müxtəlif texnologiyaların tətbiq edilməsi üzrə ayrı-ayrı üsullar və tövsiyələrdir.

Elmi cəhətdən əsaslandırılmış yeni texnologiyalar elmi-texniki məhsul kimi bazara çıxan obyekt olaraq, əvvəlki texnologiyalarla müqayisədə daha mütərəqqi və qənaətcil göstəricilərə malik olmalıdır ki, bu da istehsalda operativ əldə edilməsi və mənimsənilməsi məqsədi ilə həmin məhsullara tələbatı təmin edəcəkdir. Bu zaman texnologiya həm tamamlanmış formada, həm də hissələrlə bazara daxil ola bilər.

Elmi-texniki məhsul kimi yeni texnologiyaların bazara çıxışı ilə birbaşa əlaqədə, müəssisənin ona tamamilə uyğun gələ bilən belə texnika və resursları ilə maddi-texniki təminatı olur. Həmin şərtsiz yeni texnologiyaya qoyulmuş potensial effektin alınmasına nail olmaq mümkün deyil. Təcrübə göstərir ki, yeni texnologiyaların işlənilib hazırlanması və təklif edilməsi və onların maddi təchizatı arasında istehsal şəraitində tez-tez çox mühüm uyğunsuzluq müşahidə olunur.

Çox yayılmış elmi məhsul, əsasən bərpa edilmiş kənd təsərrüfatı texnikasının konstruksiyası olduğu məşin və alətlər üçün yeni işçi orqanlarıdır. Üzvi və mineral gübrələrin yeni növləri, kənd təsərrüfatı bitkiləri və heyvanların xəstəlik və zərərvericilərdən müdafiəsinin yeni üsulları və vasitələri daha vacibdir.

Yeni texnologiyaların işlənilib hazırlanması, kənd təsərrüfatı istehsalında yeni texnologiyaların sonrakı işlənməsi üçün istifadə olunan, müxtəlif elmi məhsulların alınması ilə hər zaman başa çatan, müəyyən təbii-iqlim şəraitinə uyğun olaraq bitki və heyvan orqanizmlərində keçən fizioloji və biokimyəvi proseslərin elmi əsaslarının daimi tədqiqatını və yeniləşməsinə tələb edir. Öz növbəsində, yeni texnologiyaların maksimum səmərəli və ekoloji cəhətdən təhlükəsiz olması üçün praktikada ən müxtəlif elmi məhsulların alınmasında ifadə olunan kənd təsərrüfat bitkiləri və heyvanlarının maksimal məhsuldarlığının təmin olunmasına aqrotexniki və zootexniki tələblərin həmişə yeniləşməsi vacibdir.

Bitkiçilikdə yeni texnologiyaların əhəmiyyətli hissəsi tövsiyə olunan sort tərkibinin təyiniədir. Odur ki, ASK-da elmi-texniki məhsullar bazarının formalaşması zamanı alqı-satqının geniş yayılmış predmetlərindən biri də, əvvəl becərilənlərlə müqayisədə adətən, daha yaxşı keyfiyyətlərə malik olan kənd təsərrüfat bitkilərinin yeni sortudur. Heyvandarlıqda elmi məhsulların vacib növ müxtəlifliyinə dəyərli heyvan və quşların yetişdirilməsi aiddir.

Mühüm elmi məhsul, kənd təsərrüfatında və onun infrastrukturunun sahələrində istehsalın və əməyin təşkilinin tətbiq edilməsi üzrə müxtəlif tamamlanmış layihələr və ayrı-ayrı tövsiyələrdir. Bir sıra hallarda onlar, istehsal və əməyin təşkili məsələləri üzrə tərkibində elmi işlərin nəticələri olan tamamlanmış təşkilati layihələr və digər sənədləri ifadə edə bilər. Onların arasında kompüterləşmə

əsasında müəssisələrdə uçotun və iqtisadi xidmətin təşkili üzrə ixtisaslaşdırılmış kompleks layihələr ola bilər.

Müasir şəraitdə aqrar sənaye kompleksində iqtisadi münasibətlərin təkmilləşdirilməsi, çoxukladlılıq və sahibkarlığın inkişafı, müxtəlif mülkiyyət formalarının təşəkkül tapması, kənd təsərrüfatı istehsalında özəlləşdirmə və Azərbaycan Respublikasında aqrar islahatların aparılması ilə əlaqədar olan digər təşkilati-iqtisadi problemlər üzrə elmi işlərə böyük tələbat yaranmışdır. Onların arasında, ASK-nın müxtəlif sahələrində bazar münasibətlərinin inkişafı, istehsalın və bölgünün dövlət iqtisadi tənzimlənməsi metodlarının əsaslandırılması da daxil olmaqla təsərrüfatçılıq iqtisadi mexanizminin tamamlanmış modelinin qurulması üzrə elmi işlər mühüm yer tutur.

Elmi məhsullar, nəinki təkə istehsalatda, həm də kənd təsərrüfat istehsalı üçün nümunəvi təşkilati-texnoloji layihələrin işlənməsi ilə məşğul olan müxtəlif növlü layihə-konstruktor təşkilatlarında və müəssisələrində özünün birbaşa tətbiqini tapır. Məhsulların daşınması, saxlanması və emalı üzrə heyvandarlıq fermaları və komplekslərinin nümunəvi layihələri onlara aiddir.

Elmi məhsulların satışının daha mühüm kanalı ASK üçün universitetlərdə, institutlarda, texnikumlarda və müxtəlif növlü həmişə fəaliyyətdə olan kurslarda kadrların hazırlanması ilə məşğul olan tədris sahəsidir.

Beləliklə, elmi-texniki məhsulların çeşidliliyi zamanı, onun satışı, yəni istehlakının da çoxsaylı, çeşidli kanalları mövcuddur. Bu məhsulların bir hissəsi birbaşa istehsalat düşür və sahələrdə və fermalarda kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına satılır. Birbaşa istehsalat daxil olmayan mühüm hissəsi, axtarış və ya xidmət xarakteri daşıyır və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və ya emalı üzrə bitkin texnologiyaların və ya konkret texnoloji üsulların işlənməsi üçün istifadə olunur. Onsuz istehsalatda tələb olunan son elmi məhsulun istehsalını təşkil etmək qeyri-mümkündür. Bu aralıq elmi məhsulun xüsusi çəkisi kifayət qədər yüksəkdir və praktikanın göstərdiyi kimi bu, aparılmış elmi işin nöqsanı deyil.

Elmi müəssisələrin daimi və fasiləsiz fəaliyyət göstərməsi prosesi elmi-texniki məhsulların xüsusi toplanması sisteminin formalaşmasının məqsədəuyğunluğunu şərtləndirir ki, bunun üçün müvafiq xidmət sahəsi vacibdir. Onun tipik nümayəndəsi institutlar və elmi-texniki informasiya mərkəzləridir. Yaxşı fəaliyyət göstərən informasiya institutları əslində elmi-texniki məhsul bankıdır və istehsal olunan məhsul təkə həmin bankda saxlanmaq üçün istehsal olunmur. Belə məhsullar mütəmadi olaraq tələb edilməlidir, bazar münasibətləri şəraitində isə istehsalda müəyyən iqtisadi səmərənin birbaşa alınmasına hesablanmış və özünün bütün kanalları üzrə mümkün qədər tez satılmalıdır.

ASK-da elm və istehsalat arasında yaranmış münasibət üçün faktiki olaraq xarakterik vəziyyət, elmi məhsulun mühüm hissəsinin istehsalat tələb olunmaması və satılmamasıdır. Odur ki, çox vacib məsələlərdən biri elmi məhsulun həm istehsalçısının, həm də istehlakçısının qarşılıqlı maraqlarının təmin edilməsidir. Nəzəri planda istehlakçının marağı şübhə doğurmur. Belə ki, müasir istehsal elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini tətbiq etmədən

normal fəaliyyət göstərə bilməz, bazar şəraitində isə belə istehsal rəqabət qabiliyyətli deyildir.

ASK-nın elmi-texniki sahəsində istehsal olunan elmi məhsul bazar münasibətləri şəraitində digər məhsullar kimi əmtəədir. Planlı iqtisadiyyat və inzibati amirlik sistemi zamanı onda əmtəə keyfiyyəti əsas deyildi. Əsasən dövlətin maliyyələşdirdiyi elmi müəssisələr həmin məhsulun mülkiyyətçisi idi və praktiki olaraq istehlakçıya onun satışını təşkil etmirdi. Elmin pulsuz (müftə) olduğu vəziyyət əmələ gəlirdi və müəyyən dövlət vəsaitinin istehsalına sisteməlik xərcləndiyi elmi məhsullar qiymətsizləşirdi.

İqtisadiyyatın aqrar sektorunda bazar münasibətləri təşəkkül tapdıqca yenilənmiş elmi-texniki və elmi-texnoloji siyasətə uyğun olaraq, elmi-texnoloji və tətbiqi biznes, elmi-texniki və tətbiqi sahibkarlıq tədricən əmələ gələcək və inkişaf edəcəkdir.

Təsərrüfat hesablı tətbiqi formaların fərqləndirici əlaməti onların kommersiya xarakteridir. Lakin bu formaların kommersiya fəaliyyəti, ümumiyyətlə kommersiyadan və digər sahələrdəki kommersiya fəaliyyətindən fərqli olaraq müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir. Birinci xüsusiyyət elmi məhsula mülkiyyətin forması ilə bağlıdır. Hazırda o, adətən, əhəmiyyətli dərəcədə dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən müəssisələrdə istehsal olunur və təbii ki, həmin müəssisənin institutun kollektivi elmi məhsulun tam və qeyd-şərtsiz mülkiyyətçisi ola bilməz. Həmin məhsulun mülkiyyətçisinin kim olması isə bazarın formalaşması zamanı əsas məsələdir.

Başlanmış özəlləşdirmə prosesi bütün elmi sahəni tam həcmdə əhatə edə bilmədi. Elmi müəssisələrin tam təsərrüfat hesabına keçirilməsi onların kollektivini elmi-texniki məhsulun tam mülkiyyətçisi etmədi.

Tətbiqi formaların kommersiya fəaliyyətinin ikinci daha vacib xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar öz əsas funksiyası və iqtisadi mahiyyətinə görə nəinki elmi məhsulu satmaq, həm də onun istehsalatda istifadəsindən əlavə gəlir almaqda maraqlıdılar. Bu gəlirin ölçüsündən tətbiqi formaların öz gəliri də əhəmiyyətli dərəcədə asılı olacaqdır.

Başqa sözlə, elmi nailiyyəti tətbiq edən bu təkə elmi məhsulun satıcısı deyil, həm də istehsal şəraitində onun potensial imkanlarının satışını təmin edən mütəxəssisdir. Bu zaman elmi-texniki məhsulun tətbiqindən əlavə gəlir alınmasına ən çox maraq təsərrüfat hesablı tətbiqi təşkilatlarda ortaya çıxır. Eyni zamanda bu işdə həm büdcə, həm sahə, həm də xüsusilə təsərrüfatdaxili tətbiq xidməti maraqlı olmalıdır.

Tətbiq fəaliyyətinin kommersiya və sahibkarlıq istiqaməti elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri bazasında ASK-da nəinki özünün müstəqil mövcudluğu və firavanlığı, həm də istehsalın inkişafı üçün birbaşa səmərənin alınması məqsədi ilə onların fəaliyyətinin əsası olmalıdır. Bütün bunlar ASK-da, bir hissəsi iqtisadi münasibətlərin müəyyən sistemi vasitəsi ilə elmin və tətbiq xidmətinin özünün saxlanmasına müəyyən əlavə gəlirlərin alınmasına kömək edəcəkdir.

Beləliklə, bazar münasibətlərinin təşəkkül tapdığı şəraitdə ASK-da elmin və qabaqcıl təcrübənin nailiyyətlərinin tətbiqi ilə yaranmış vəziyyət onun bütün strukturla-

rı və müvafiq təsərrüfat mexanizmləri ilə elmi-texniki məhsulların sərbəst bazarının formalaşmasının vacibliyini irəlicədən müəyyən edir.

ASK sahələrinin inkişafına yeni tələblər, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinə onun həssaslığının əhəmiyyətli dərəcədə güclənməsini, yeni şəraitə uyğunlaşmasını, tələbatın dəyişməsinə nəzərə almaqla istehsalın çevikliyi və mükəmməlləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu şəraitdə elmi işlər, mütərəqqi texnologiyalar, istehsalçıların topladığı qabaqcıl təcrübələr tələbat olduğu zaman satıla bilən əmtəəyə çevrilir. Tələb və təklifi tənzimləmək yalnız bazar şəraitində mümkündür.

ASK-da elmi-texniki məhsulların bazarı, ixtisaslaşdırılmış bazar strukturunun yaradılması, müəssisə və təşkilatların elmi-tətbiq sahələrinin tətbiq xidməti, vergi tutulması, maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi və elmi məhsullara spesifik qiymətmələgəlmə sisteminin müəyyən edilməsi və vasitəçi tətbiq sahəsinin formalaşması və inkişafı əsasında balanslaşdırılmış tələb və təklif (rəqabət qabiliyyəti və yarış prinsiplərində) təmin edilməsi məqsədi olan, həmin məhsul növlərinin istehsalçıları və istehlakçıları arasında dəqiq, dinamik və daima təkmilləşən iqtisadi, maliyyə, mübadilə-ticarət və hüquqi münasibətlər sistemini təmsil edir.

Həmin bazar üçün aqrar sahədə elmi-texniki məhsulların uzlaşması qarşılıqlı marağını təmin edən həm istehsalçılara, həm də istehlakçılara xüsusi iqtisadi fəaliyyət mexanizmi və müvafiq təşkilati struktur xarakterikdir.

Həmin növ bazarın formalaşması nəzəri cəhətdən artıq bu gün mümkündür, belə ki, son illər ASK-da müxtəlif bazarların fəal yaradılması prosesi müşahidə olunur: əmək, əsas istehsal vasitələri (o cümlədən torpaq ehtiyatları, kənd təsərrüfat məhsulları, intellektual mülkiyyət və s.). Bazar münasibətləri inkişafının tendensiyası, tətbiqi formalar və elmi-texniki məhsulların istehsalı da daxil olmaqla istehsalın və ASK-nın bütün sahələrinə yayılmasını nəzərdə tutur.

Bazar iqtisadiyyatının fəaliyyət göstərdiyi şəraitdə kənd əmtəə istehsalçıları tərəfindən elmi məhsullara tələbatın artması, təsərrüfatçılıq edən subyektlər arasında yüksək dərəcəli müstəqillik və rəqabət olduqda istehsalın artması və məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşmasının vacibliyi ilə obyektiv şərtlənmişdir. ASK-da elmi-texniki məhsulların spesifik bazarının yaradılmasının vacibliyi, bütün ictimai quruluşun sosial-iqtisadi əsası, iqtisadiyyatın aqrar sektoru da daxil olduğu bazar tipli əmtəə-pul münasibətləri şəraitində meydana çıxır. cəmiyyət, kənd təsərrüfat

istehsalının bütün sahələrində və ASK-da vacib elmi-texniki tərəqqini tam təmin etmək üçün elmə nə qədər vəsait xərcləmək lazım olduğunu bilməlidir. Bu zaman elmi-texniki məhsulun vacib həcmi və assortimentini istehsal etmək lazımdır, belə ki, elmi məhsulun təkrar istehsalı iqtisadi cəhətdən səmərəsizdir, elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına sərf olunan böyük xərclərlə əlaqədar mənfəət kimi çıxış edir. Elmi-texniki məhsulun istehsalçıları (aqrar alimlər) və onun istehlakçıları (hər şeydən əvvəl kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları) arasında qarşılıqlı münasibəti bazar əsasında təyin etmək daha məqsədəuyğundur.

Beləliklə, ASK-da elmi-texniki məhsulların mütəşəkkil bazarını yaratmaq üçün vacib olan əsas şərtlərin sırasına aşağıdakılar aiddir:

- aqrar sənaye kompleksinin elmi-texniki sahəsinin subyektlərinin lazım olan miqdarda yüksək ixtisaslı tədqiqatçı kadrlarla təminatlılığı;

- elmi-texniki məhsulların rəqabət aparan istehsalçıların müəyyən sayda mövcudluğu;

- aqrar sənaye istehsalının tələbatını maksimum hesabla nəzərə almaqla elmi-tədqiqat müəssisələrinin fəaliyyətində sərbəstlik və müstəqilliyinin vacib olan dərəcəsinin təmin edilməsi;

- elmi-texniki məhsulların həm istehsalçıları, həm də istehlakçıları arasında qarşılıqlı şərtlənmiş maraqlarını meydana çıxması;

- xüsusi bazar strukturunun təşkili (auksionların - hərracların, sərgilərin və s.).

- elmi və tətbiqi formaların elmi-texniki təminatının yüksək səviyyəsi;

- konkret elmi məhsulların və ASK-da elmi-texniki nailiyyətlərin geniş reklamı və təbliğinin istifadəsi mümkünlüyü;

- bütün bazar iştirakçıları arasında normal qarşılıqlı münasibətin müəyyən olunmasına kömək edən, elmi-texniki sahədə qiymətmələgəlmə, vergitutma, maliyyələşdirmə və kreditləşdirmə məsələlərinin həllini özündə birləşdirən, elmi-texniki məhsullar bazarının fəaliyyətinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış iqtisadi mexanizminin işlənilməsi.

Elmi-tətbiq sahəsi fəaliyyətində bazarın yaradılması və inkişafı obyektiv zərurətdir. Bununla yanaşı, bazara keçidin ilkin cəhətlərindən göründüyü kimi bu, həm onun formalaşması, həm də yüksək səmərəli fəaliyyəti ilə bağlı olan, konkret məsələlərin bir sıra əsas qanun və qərarlarının elmi və müfəssəl əsaslandırılmasını tələb edən uzunmüddətli prosesdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Balayev R.A. Aqrar bölmənin və ərzaq bazarının tənzimlənməsi məsələləri. Müasir mərhələdə Azərbaycanda yeni iqtisadi sistemə keçidin qanunauyğunluqları və problemləri (Azərbaycan Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu). Kollektiv monoqrafiya. Bakı: Elm, 1998, 498 s. 2. İbrahimov E.R., Nuriyev C.Q., Əsgərov Ə.T. Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının aqrar kursu. Bakı: Nur-A, 2004, 360s. 3. İbrahimov İ.H. Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri. Bakı: Təhsil, 2002, 220 s. 4. Məmmədov Q.Ş. Azərbaycan Respublikasının dövlət torpaq kadastrı: hüquqi, elmi və praktiki məsələləri. Bakı: Elm, 2003, 448 s. 5. Niftullayev V. M. Sahibkarlığın əsasları. Bakı: Zaman, 2002, 618 s. 6. Nuriyev C.Q. Siyasi Sabitlik və aqrar islahatlar. Bakı, Qanun, 2006, 408 s. 7. Salahov S.V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı: Nurlan, 2004, 8. Verdiyev Ə.Ç., Qarayev İ.Ş. Aqrar bazarın formalaşmasının iqtisadi problemləri. Bakı: Şirvanəşr, 2000, 256 s. 9. Алиев И.Н. Исторические этапы сельского хозяйства Азербайджана и перспективы его развития. Баку: Ишыг, 2004, 384 с. 10. Никольский С.А. Аграрный курс России (Мировоззрение реформаторов и практика аграрных реформ в социально - историческом, экономическом и философском контекстах). М.: Колос, 2003, 376 с.